

DOI: <https://doi.org/10.61491/yk.15.2023.8059>

**ზემოიმერულ კილოკავში არსებული
გასტრონომიული სალექსიკონო მასალის
ზოგადი მიმოხილვა**

**A general review of the gastronomic
dictionary material in Upper Imeretian sub-dialect**

მარინა მწყერაშვილი

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Marina Mtskerashvili
Sukhumi State University
Georgia, Tbilisi

აბსტრაქტი

ენის ლექსიკური შემადგენლობა ემყარება ლექსიკურ ფონდს, რომლისგანაც გრამატიკული წყობის დახმარებით ხდება მთლიანი ენის სისტემის ჩამოყალიბება. აღსანიშნავია, რომ ენა ცვალებადია და მისი ლექსიკური ფონდი დიალექტური სიტყვების ნაზავს წარმოადგენს. ამრიგად, დიალექტური ლექსიკა ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი რამაა ენისათვის. სწორედ მასშია დაცული ენის უამრავი საინტერესო ფორმა, რაც კვლევების მრავალმხრივი გაშლის საშუალებას იძლევა.

ზემოიმერულ დიალექტში არსებული გასტრონომიული სალექსიკონო მასალის ზოგადი მიმოხილვა მნიშვნელოვანია რეგიონის კულინარიული მემკვიდრეობის შესანარჩუნებლად, ადგილობრივი წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების გასაგებად და რეგიონის საკვებთან ურთიერთობის შესასწავლად.

ზემოიმერული კილოკავის გასტრონომიული ლექსიკის შესწავლა საშუალებას გვაძლევს გავიგოთ, როგორ განვითარდა ეს კონკრეტული კილოკავი რეგიონისთვის უნიკალური კულინარიული ტრადიციებისა და კულტურული პრაქტიკის ზეგავლენით.

რეგიონის სპეციფიკური კულინარიული ლექსიკის შესწავლითა და დოკუმენტირებით შესაძლებელი ხდება ზემო იმერეთის უნიკალური ტრადიციებისა და ენობრივი მემკვიდრეობის დაცვა. უფრო მეტიც, აღნიშნული, ასევე, ხაზს უსვამს მრავალფეროვანი კულტურული პრაქტიკის შენარჩუნებისა და აღნიშვნის მნიშვნელობას.

საკვანძო სიტყვები: იმერული დიალექტი, ზემოიმერული მეტყველება, გასტრონომიული ლექსიკა.

ABSTRACT

The foundation of any language lies in its lexical and grammatical structures. Lexical composition, derived from the lexical fund, forms the entire language system through grammatical structure. Languages evolve, incorporating dialectal words into their vocabulary. Dialectal vocabulary is crucial as it preserves diverse linguistic forms, facilitating comprehensive research. Therefore, a comprehensive review of gastronomic lexical material in the Upper Imerian dialect is essential. It aids in conserving regional culinary heritage, understanding local customs and traditions, and exploring the region's food-related interactions.

Studying the gastronomic lexicon of Upper Imeretian sub-dialect illuminates how this specific sub-dialect evolved under culinary traditions and unique cultural practices of the region. This research is imperative for safeguarding cultural traditions, linguistic dynamics, culinary identity, and sociolinguistic significance. Documenting the region's culinary vocabulary helps protect Upper Imerian's distinctive traditions and linguistic legacy, underscoring the significance of preserving and celebrating diverse cultural practices.

Keywords: Imeretian dialect, Upper Imeretian speech, gastronomic vocabulary.

ყოველი ენის საფუძველს ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობა შეადგენს. ენის ლექსიკური შემადგენლობა ემყარება ლექსიკურ ფონდს, რომლისგანაც, შეიძლება ითქვას, რომ გრამატიკული წყობის დახმარებით ხდება მთლიანი ენის სისტემის ჩამოყალიბება. აღსანიშნავია, რომ ენა ცვალებადია და მისი ლექსიკური ფონდი დიალექტური სიტყვების ნაზავს წარმოადგენს. ამრიგად, დიალექტური ლექსიკა ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი რამაა ენისათვის. სწორედ რომ მასშია დაცული ენის უამრავი საინტერესო ფორმა, რაც კვლევების მრავალმხრივი გაშლის საშუალებას იძლევა. ამრიგად, ზემოიმერულ კილოკავში არსებული გასტრონომიული სალექსიკონო მასალის ზოგადი მიმოხილვა მნიშვნელოვანია რეგიონის კულინარიული მემკვიდრეობის შესანარჩუნებლად, ადგილობრივი წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების გასაგებად და რეგიონის საკვებთან ურთიერთობის შესასწავლად.

ამ მხრივ, მნიშვნელოვანი მასალაა ლეილა უკლებას „იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა“, რომელიც დეტალურად გადმოგვცემს ამ რეგიონისთვის დამახასიათებელ ტერმინოლოგიასა და მის მნიშვნელობას. დიალექტის სალექსიკონო მასალის შესწავლისას ნათელი გახდა ის, რომ იმერული დიალექტისთვის ძირითადად დამახასიათებელია საკვებთან დაკავშირებული ზმნური ფორმები. მაგალითად: **აკალიფებს** „ალაგებას“ ნიშნავს; ზემო იმერეთში მას ხშირად შემდეგ კონტექსტში გამოიყენებენ: **აკალიფე** ყველაფერი, სტოლზე არაფელი არ დატოვო“ –

რაც მაგიდაზე გაწყობილი სუფრის ისე ალაგებას მოისაზრებ, რომ მასზე ზედმეტი არაფერი იქნეს დატოვებული. ასევე, ზემოთხსენებულში ჭურჭლის პირამდე გავსების გამომხატველი ორი სიტყვა გვხვდება: **ააპიპინებს** და **ააციცინებს**. აღნიშნული სიტყვები ხშირად გამოიყენება: „ვენაცვალე მარუსიას, **ააპიპინებს** სტაქანს ფუცქუნა მაჭრით და ისთე დამიდგამს“; „ჩაის რო დაასხამს, სტაქანს პირამდე **ააციცინებს**“. კარტოფილის შეწვასთან დაკავშირებით ზემო იმერლები სიტყვა **ამოდაგავს** გამოიყენებენ, იმ შემთხვევაში, თუ ვინმეს კარტოფილი ზედმეტად შეეწვება, ზემო იმერეთში მას შემდეგნაირად მიმართავენ: „კარტოფილი რაფრად ჩაგიხრავია და **ამოდაგავია?**“ (უკლება 2010).

საინტერესოა იმერული დიალექტისთვის დამახასიათებელი სიტყვა **ამოუკიდებს**. იგი აღნიშნავს მოქმედებას, როდესაც პიროვნება გამზადებულ ფაფას ან ფელამუმს ცალკე თეფშზე გახსნილ საფანელს შეამატებს. იმ შემთხვევაში, თუ ზემო იმერეთში ლუკმას ბარაქიანად ამოუწებ საწებელში, ადგილობრივი იტყვის: „ლუკმას ისთე **ამოუტლიაღვებს** ღომს წვენში, ორ ლუკმაზე ჩაყლაპავსო“.

ხმაურით ჭამის დროს სიტყვა **ამწლაკუნებს** გამოიყენება; მაგალითად: „პირს ნუ **ამწლაკუნებ**, ისთე ჭამე“. **ამძაღდება** „გაფუჭების“ შესატყვისად გამოიყენება: „გავახმოთ ნიგოზი მზეზე, თვარა ნედლი თუ იქნა, **ამძაღდება**“.

აქვე წარმოვადგენთ ზემოთხსენებულ კილოკავში გავრცელებულ გასტრონომიული ლექსიკას შესაბამისი სემანტიკით:

იმერული დიალექტი	ქართული მნიშვნელობა	კონტექსტში გამოყენება
აუჩიხჩიხთება	მოშივდება	გული ამიჩიხჩიხთა, მომეცით პატარა პურის ნატეხი
ბრეწოული	ბროწეული	ჩვენ სახლში ტკბილი ბრეწოული გვაქ
ბუდანდარა ქათამი	სხვებისგან გამორჩეული, მსუქანი ქათამი	ბუდანდარა ქათამი ვეღარ დევინახე, ნეტაი სად წვიდა
ბურდანა	სქელი კვამლი	დახურე ფერის კარი, თვარა გამოვარდა ბურდანა
გაადიდგინებს	კარგი კვებით გაასუქებს	რა უჭირთ მაგენს, გაადიდგინებენ ღორებს და ზამთარში დაკლავენ
გააზიზინებს	ბევრს აჭმევს	ძროხებს გააზიზინებულს მიდენიან ტყეში, იქანა რაღა უნდა ჭამონ

გაათანთალებს	ისე გაასუქებს, სულ თანთალს დააწყებინებს	რას აჭუმს ნეტაი ამდენს ამ ლორებს, რო ყოველ ზამთარში გაათანთალებს და ისე კლავს
გააკვრიხინებს	გააფიცებს	დილით დედა გააკვრი- ხინებდა წინა დღის ჭადს და გემრიელად მივირთმევდით გაკრუხუნებულ ჭადს და ყველს
გადაბრუნებული არაყი	ორნახადი არაყი	
გამოტყემლილი	მოხარშული ტყემალივით უფერული	
გამოფურფუტდება	გახდება, გამსუბუქდება	კარგათ უნდა აჭამო ინდოურს, თვარა თლათ გამოფურფუტდება და დასაკლავათ არ ივარგებს
გამოღლუნწა	ხარბად დალია	მიიღგა პირზე და თლათ გამოღლუნწა ერთი დოქი ღვინო
გატიტინებული	სითხით ძალიან ავსებული	ჭიქას ტუჩის მისადები უნდა ქონდეს, ძაან არ უნდა გაატიტინო
გაფუცქული კვერცხი	ნაჭუჭგაცლილი კვერცხი	
გაშმითავს	ხელით გახლექს	დანით კი არ გაჭრის პამიდორს, გაშმითავს და ისტე წამს ვაშლივით
გემბრიელი	გემრიელი	
გულ-ბოყვი	გულ-მკერდი	ხველებას ძაან უხთება თხის ქონი. უნდა გადაადნო თხის ქონი, წოუსვა ტილოზე და თხლათ შემოაფინო გულ- ბოყვზე
გუნებიერად	თავისი გემოვნებით	
გუნქალა	ხორცის მოზრდილი ნაჭერი	კაი გუნქალა ხორცი მივეცი, მარა მაინც არაა ყმაყოფილი

გუნჯალა	ხორცის მოზრდილი ნაჭერი	სუფრაზე კი არ ეწყო, ეყარა გუნჯალა ხორცები
დააკვარკვალეს	ცომს წვრილ-წვრილ გუნდება დაამრგვალეს	
დაატკიცინებს	დააცხობს	რო მევიდენ სტუმრები, ვატუამ წუთში დაატკიცინა ჭადები
დაჭრილა	ერთგვარი შეჭამანდი	დაჭრი ყოველნაირ წვანილს, ჩაყრი ქოთანში, მოადუღეფ, ჭადის ფქვილს გაქნი, უზამ ხარჩოსავით, მოადუღეფ და გაკეთდება სუპი დაჭრილა, ჩაყრი ჭადს და ჭამ
დოუტვლიადვებს	წვნიანში ამოუწებს ლუკმას	კარგათ დოუტვლიადვებს წვენში, მაგი არ ეშლება
დოფხუჭი	ნამცხვარი, რომელიც სოიოს ფქვილისგან კეთდება	
დოქუნა	პატარა დოქი	გეიქეცი და მეიტანე დოქუნათი წყალი
თათბურა	ღორის შინაგანი ნაწილი (ბადექონი)	
თახთახა	მხალი, მინდვრის მხალი	თახთახა გააკეთე, ძალო?
იტაფება (ამბობენ მხოლოდ კვერცხთან დაკავშირებით)	ტაფაზე იწვება	არ წახვიდე, შენ შამოგარე, კვერცხები იტაფება და ძალო იქნება ყორფელი
კანაფხალი	თეთრი მხალი	ზამთარში კაია კანაფხალი, მოვხარშოთ თავის მურკებიანად, კანაფხსაც ვეძახით
კაჭალი	წენგოშემოცლილი ნიგვზის კაჭალი	
კეჟერა ფხალი	კანაფა ფხალი	
კვანჩხი	მუჭი, პეშვი	

კვანჭი	ღვინის არასასიამოვნო გემო	
კვიჭიჭა	იტყვიან პატარა ხილზე, სიმინდზე, ტაროზე	სიმინდმა სულ კვიჭი ტრუები გაიკეთა
კიტაია ქათამი	ყელტიტველა ქათამი	კიტაია ქათამი ღობის ძირში დავკალი
ლახანა	თეთრი მხალი	სანამ კბილები მქონდა, ძან მიყვარდა მჟავეთ ჩადებული ლახანა
მობიძგვა	რაიმეს თავის მომაგრება	რძე მალე ადულდება, თავი მეიბიძგა
მოდგინავს	გაპუტულ, გასუფთავებულ ფრინველს მდულარე წყალში ამოავლებს, რომ ხორცი გამაგრდეს	ფრინველი მდულარეში კარქათ თუ არ მოდგინე, ხორცი მომჩვარული ექნება და არ ივარგებს
მოკანწლული	ოდნავ მოხარშული	ერთი გაშინჯე. ხორცი ქვა მოკანწლული გონია
მოკბინარი	ოდნავ ცხელი	
მოჟეპილი	ნაადრევად ძირს ჩამოყრილი ხილი	
მოსურგალდება	მოისრისება	
მოტყეპილა	ტყემლით გაკეთებული მინდვრის მხალი	
ნაცერა	ფქვილის გაცრის შემდეგ დარჩენილი ნარჩენი	
ნეკალი	ეკალი	
ჟალტამი	უმწიფარი, მკვახე	ვაშლი ჯერ არ იჭმება, ჟალტამია
სადგამური	შინაური ცხოველი და ფრინველი	დედაჩემმა რო გამათხოვა, არ მომცა სადგამური
სამხევი	საჭმელი	
უჭუპნის	უკრავს თავს ცომს ან ტომარას	

უხარჩავა	ცუდად მოსახარში	რა უხარჩავა გამოდგა ეს ლობიო, სიდლოურია ნეტაი
ფუცქუნა	შუშხუნა მაჭარი	
ნიგვზის ღერჭო	ნიგვზის ნაჭუჭუი	
შეთათქავს	სწრაფად შეწვავს	ჭყინტი ტაროები უცფათ შეთათქეს
შეისტრაფება	ნახევრად შეიწვება, კარგად არ გამოცხვება	
შეტკაცული	კარგად შემწვარი	
შეხანხლული	მთლად რომ არაა მომზადებული	შეხანხლული მწვადები მეიტანეს სუფრასთან
შიშხატი	გემრიელი, ცოტა ცხარეც რომაა	
ჩაფეშვავს	მსხვილად დაჭრის	
ჩაწეწებული	ჩაწებებული	ისტეა ნიგოზი ჩაწეწებული ღერჭოში, ვერაფლით ვერ ამევიღე
ცუნცულა	ჩაკვეთილი (ამოყვანილი) ყველის მონაწყვეტი ნაწილი	ბებო, გვაჭამე რა ცუნცულა
ხანტრაბუცი	კვახის შემწვარი კაკალი	
ხარიკბილა	ერთგვარი მხალი	
ხახავს	ჭრის, შიგანს აცლის (ქათამს)	
ხაპჭო	ნაჭუჭი	

აღსანიშნავია, რომ ზემოიმერულში ხშირად შევხვდებით გადამეტებულ ან ნაჩქარევად ჭამასთან დაკავშირებულ სიტყვებს, რაც შეიძლება მათ კარგ მადიანობასაც მივაწეროთ. ასეთი სიტყვებია:

გადარეულია ჭამათ – მადიანად და ხშირ-ხშირად ჭამს: „სოფელში რო წევიყვან ბოვშეს, გადარეულია ჭამათ“;

გამობესკილი – კარგად ნაჭამი, გამამდლარი;

გამოსისტიქინდება – გამოძლება: „აღაპში მიდის რაჟდენი. იცოცხლე, კარქად გამოსისტიქინდება“;

გეიგოდრება – ბევრი საკვების მიღებით გაიბერება: „გუშინ ძროხას ბევრი ნარეცხი დავალევიე და გეიგოდრა მუცელზე“; გეიბესკება – ძალზედ გაძლება, საჭმლით გეიტენება – „ძან გაძლა და გეიბესკა ნესტორა ქორწილში, კუჭი გადევკეტა ზედმეტი ჭამისგან“;

გეიზეზება – ძალიან ბევრს შეჭამს: „გლახა ჩოულობა ქონდა ნიკიფორეს, რო წვევიდოდა წოულობაში, ისთე გეიზეზებოდა, სულთქმა უჭირდა“;

გეისისვება – ისე გაძღევა, სულთქმა უჭირს: „გაძღევა, გეისისვება კარგათ და მერე თელი დღე მიგდებულია ძილათ“;

გეიყეყება – გეიზეზება;

გობენძლო – ბევრი ჭამისგან გაბენძლილი: „რა გობენძლო კაცია, ჭამისაგან გადაგვარებული“;

გოჩანთია – ბევრის მჭამელი: „შეხედეთ ერთი გოშხეთელიანის ბიჭს, ნამდვილი გოჩანთია“;

დაათორხალეზ – შეჭამს, შესანსლავს: „დაათორხალა, რაც კვერცხები იყო და დაისვენოს აწი“;

დადგვლიმავს – ყველაფერს ჭამს, ანადგურებს, ხრავს;

დალუკმავს – ლუკმა-ლუკმა შეჭამს;

დასუნგალობს – ხარბად დაეძებს საჭმელს;

დასუნუნატობს – დასუნგალობს;

იზუნება – ღორულად ჭამს;

იყეყება – ძალიან ბევრს ჭამს, ზომას აჭარბებს: „რა ჭიამჭამელი ყავს ამ კუჭში, ისე იყეყება, სულ ვერ ითქვამს“;

ქამფლავს – ხარბად ჭამს;

შეთანთქლავს – უცბად, მაშინვე, საჩქაროდ შეჭამს: „პურები დააცხვეს, მარა იქვე შეთანთქლავს“;

შესოსნის – პირწმინდად შეჭამს, მთლიანად გაათავებს;

შეყლაპავს – უცბად შესანსლავს, შეჭამს: „ასთე რავა შეყლაპვს ყველაფერი, ერთი ბეწვა რო არ დატოვებს“;

წვენი გემოს გადაყვა – მალე შეიჭამა: „ქათმის წვენი გემოს გადაყვა“;

ჭამია – ის, ვინც ბევრს ჭამს: „ვაი, რა ვქნა მე საწყალმა ავი დედინაცვლის ხელში, დავჯდები და კუნტს მეძახის, ავდგები და – სარაყელას, ვჭამე რამე – ჭამიასა, არ ვჭამე და – წუნიასა“;

ჭიამჭამელი – გამუდმებული ჭამის სურვილი: „რა ჭიამჭამელი გაქ მაგ მუცელში, ყოველ წუთში რომ ჭამას თხოულობ“ (უკლება 2010).

ზემოიხსენიებულ კილოკავზე გასტრონომიული ლექსიკის შესწავლა აქტუალური საკითხია მისი კულტურული ტრადიციების შენარჩუნების, ლინგვისტური დინამიკის, კულინარიული იდენტობისა და სოციოლინგვისტური მნიშვნელობის გამო. რეგიონის სპეციფიკური კულინარიული ლექსიკის შესწავლითა და დოკუმენტირებით, შესაძლებელი ხდება ზემო იხსენიებული თემის უნიკალურ ტრადიციებსა და ენობრივ მემკვიდრეობის დაცვა. უფრო მეტიც, აღნიშნული, ასევე, ხაზს უსვამს მრავალფეროვანი კულტურული პრაქტიკის შენარჩუნებისა და აღნიშვნის მნიშვნელობას.

გამოყენებული ლიტერატურა

უკლება 2010: უკლება, ლ., იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა. თბილისი, 2010.